

УДК.152.3+152.26+370.153.1

БАТЬКІВСЬКЕ СТАВЛЕННЯ ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

Галина Плитич

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Дорошенка 41, м. Львів 79000, Україна, тел. (0322) 79-47-85*

Найближчим соціальним оточенням дитини є сім'я, яка стає первинним соціальним середовищем та чинить вирішальний вплив на фізичне і психічне становлення дитини. Фундаментом, на якому ґрунтується її життєдіяльність, є внутрішньосімейні взаємини. В них полягає виховний потенціал сім'ї, вони є першим специфічним зразком суспільних відносин, під вплив яких дитина потрапляє з моменту народження. Будь-яке серйозне відхилення внутрішньосімейних взаємин від норми означає неповноцінність і кризу сім'ї та відповідних її виховних можливостей.

Головний напрям становлення дитячої особистості, її психологічного самопочуття визначений задоволенням у сім'ї найголовніших потреб: любові та довіри, самостійності, самоствердження та визнання. Відбувається це, насамперед, у взаєминах з батьками: займають батьки щодо дитини єдину чи розрізнену позицію, виявляють до неї переважно строгість чи поблажливість, мають стосунки в сім'ї товариський характер чи в них переважають офіційність та відчуженість тощо [1]. Батьківське ставлення – це особливий феномен, який поєднує емоційні переживання та почуття, пов'язані з дитиною, поведінкові стереотипи, що виявляються у спілкуванні та поводженні з нею, особливості її сприймання та розуміння.

У психологічній літературі трапляються описи полярно протилежних типів установок батьків, що визначають конкретні способи взаємодії з дітьми: прийняття-неприйняття дитини, взаємодія-уникнення контактів, визнання свободи дій – надмірна вимогливість, повага до прав кожного в сім'ї – надмірне заперечення свободи [2]. Доцільним, на наш погляд, є виділення трьох головних найбільш загальних позицій – прийняття, уникнення та емоційна зосередженість на дитині, оскільки вони розкривають переважно весь спектр варіантів батьківського ставлення, без повторень, відповідно, можуть реалізовуватися у певних моделях поведінки дорослих щодо дітей і впливати на формування певних рис їхньої особистості.

Коротко їх розглянемо. Прийняття батьками дитини супроводжується загальним теплим ставленням. Батьки приділяють дитині багато уваги. Це прояв люблячого ставлення з сильним емоційним включенням у життя

дитини. Батьки поважають у дитині особистість та індивідуальність, визнають її права, із задоволенням спілкуються з дитиною. У дітей формуються стійкі, довірливі взаємини з батьками і здатність до розуміння інших людей, вони вчаться брати на себе обов'язки та виконувати їх, навчаються піклуватися про членів своєї сім'ї.

Батьківське ставлення, засноване на униканні контактів з дитиною, може виявитися у її відкиданні та запущеності. Таке ставлення характеризується неприйняттям дитини як конкретної особистості чи неприйняттям факту, що дитина є дитина, що по-дитячому мислить і поводить. Така батьківська позиція сприяє розвитку агресивності, неслухняності, брехливості та деяких проявів асоціальної поведінки, гальмує емоційний розвиток дитини.

Ставлення батьків, що полягає в емоційній зосередженості на дитині, може виявлятися у надмірному піклуванні або у надмірній вимогливості. У разі гіперопіки батьки намагаються захистити дитину від неприємностей і розчарувань у житті шляхом надмірного піклування. Діти, яких виховують у таких умовах, мають, як звичайно, труднощі у спілкуванні з ровесниками, у відшуканні друзів, у розумінні інших людей, їхніх переживань. Емоційна концентрація на дитині може мати й інший характер. Це надмірна вимогливість до дитини, що поєднується з непримиренністю, категоричністю та максималізмом у стосунках з дітьми. Дорослі суворо контролюють усі сфери життя дитини, регламентують її поведінку, застосовують безліч заборон та наказів, вимагають беззаперечної слухняності, можуть вдаватися до покарань. Високі вимоги ставляться до дитячої діяльності вдома, у школі та інших сферах життя. Батьківська позиція надмірної вимогливості нерідко призводить до втрати дитиною віри у свої власні сили, виховує невпевненість, лякливність, надмірну покірність. В інших випадках – це асоціальна поведінка, агресивність, надмірна поведінкова активність.

Для з'ясування особливостей сучасних тенденцій у ставленні батьків до дітей проведено психологічне дослідження, мета якого - з'ясувати переважні типи батьківського ставлення до дітей молодшого шкільного віку та зіставити отримані дані з розвитком особистісних рис цих дітей, адже наявні у літературі дані не враховують сучасних умов виховання та національних особливостей. У дослідженні взяло участь 138 сімей (у складі батька, матері та дитини). Дані про батьківське ставлення аналізували за такими показниками: емоційне ставлення до дитини, наявність прагнення батьків до співпраці, наявність міжособистісної дистанції у спілкуванні, форми та напрями контролю за поведінкою дитини, ставлення до невдач дитини (тест-опитувальник батьківського ставлення склали А.Я. Варга, В.В. Століна) [3]. Дані про рівень розвитку особистісних рис дитини аналізували за результатами проведення таких методик, як методика багатофакторного дослідження особистості Р.Кеттела, методика дослідження

рівня шкільної тривожності Філіпса, методики дослідження стану агресії Басса-Дарки та визначення самооцінки і рівня домагань А.І.Ліпкіної [3].

Розглядаючи такий аспект, як емоційне ставлення до дитини, з отриманих даних виявили, що серед обстежених сімей 63% батьків приймають дитину такою, якою вона є, і не намагаються змінити її індивідуальність, схвалюючи її інтереси та плани.

Характеризуючи наступний аспект – прагнення батьків до співпраці з дитиною – 54% опитуваних виявили зацікавленість у справах і планах дитини, високо оцінюючи її інтелектуальні та творчі здібності, відчуючи почуття гордості за неї, заохочуючи ініціативу й самостійність дитини та довіряючи їй, решта 46% опитуваних не вважають дитину вже готовою до реальної співпраці.

Щодо міжособистісної дистанції у спілкуванні з дитиною, то 37% опитуваних батьків прагнуть до єднання з дитиною, а решта 63% встановлюють значну психологічну дистанцію, мало турбуючись про дитину (переважно серед батьків-чоловіків).

За аналізом форми та напрямів контролю за поведінкою дитини серед 73% батьків чітко простежується авторитаризм, де батьки вимагають беззастережного послуху й дисципліни, нав'язують свою волю, за будь-які прояви свавілля дитину карають, прискіпливо стежать за соціальними досягненнями дитини й вимагають соціального успіху, однак знаючи дитину, її індивідуальні особливості, думки та почуття.

Щодо особливостей сприйняття й розуміння дитини батьками, ставлення до її невдач, то майже 89% батьків (особливо що стосується дівчаток) бачать дитину молодшою порівняно з її реальним віком, її інтереси, захоплення, думки й почуття виглядають батькові дитячими, несерйозними, дитина здається непристосованою, невдахою, відкритою для поганих впливів.

У процесі аналізу отриманих експериментальних даних та зіставлення їх з рівнем розвитку особистісних рис дітей (рівень тривожності, самооцінки, агресивності, незалежності, творчого потенціалу) виявлено тенденцію до домінування авторитарного виховання серед опитаних сімей (переважно стосовно до хлопчиків) та сприйняття дитини молодшою, порівняно з її реальним віком (характерно стосовно дівчаток). Для дітей, де в сім'ях виявлено у ставленні батьків авторитарність, характерні безініціативність, конформність, низька самооцінка, тривожність, агресивність, хоча кореляції цього ставлення з інтелектуальними можливостями цих учнів не виявлено. На ранніх етапах розвитку дитини деякі елементи авторитарності у її вихованні корисні та необхідні. У деяких випадках не варто розпочинати дискусію про цілеспрямованість якоїсь дії, а однозначно вимагати її виконання. Дитина вчиться регулювати свою поведінку поступово: спочатку регулювальна функція належить дорослому. Якщо ж зовнішньої регуляції нема, то поведінка дитини тривалий час продовжує бути спонтанною, імпульсивною,

безвідповідальною. У міру дорослішання соціальні норми, вимоги й обмеження дитина приймає як свої життєві установки [4,5]. Цьому сприяють здорові стосунки у сім'ї, які, втрачаючи елементи авторитарності, стають щораз демократичнішими. Отже, елементи авторитарного стилю виховання на певному етапі розвитку дитини можуть відіграти позитивну роль. Однак якщо стосунки у сім'ї постійно побудовані на авторитарних принципах, це зумовлює спотворення у розвитку особистості.

Для дітей, батьки яких занижують реальний вік дитини, характерні високі показники тривожності, невпевненість, інфантильність. Батьки прагнуть оточити дитину підвищеною увагою, захищати навіть тоді, коли нема реальної небезпеки, постійно утримувати біля себе, зобов'язувати чинити певним найбезпечнішим для них способом. Дитина втрачає можливість самостійно долати труднощі [6,7]. У результаті вона стає нездатною до мобілізації власної енергії у складних ситуаціях, чекає допомоги від дорослих, насамперед, від батьків; у неї розвивається неспроможність долати будь-яку перешкоду. Виникає залежність, інфантилізм, невпевненість у собі, уникання ризику, суперечливі тенденції у формування особистості, відсутність своєчасно розвинених навичок спілкування.

Отже, виявлено тенденцію до переважання двох типів батьківського ставлення: посилений контроль до хлопчиків та сприйняття дитини молодшою, порівняно з її реальним віком (стосується дівчаток). З огляду на особливу виховну роль сім'ї важливим є питання про те, як максимізувати позитивний та звести до мінімуму негативний вплив сім'ї на виховання дитини, адже одна з головних функцій сім'ї полягає в тому, щоб здатність соціальної адаптації дитини виходила з її можливостей. Імовірність формування асоціальної та агресивної поведінки значно підвищується, якщо діти живуть в умовах надмірного контролю у домінуючих батьків. Такі діти зрідка покладаються на себе, свої сили, вони не здатні самостійно мислити і діяти, оскільки не мають змоги втілювати в життя свої власні ідеї і брати на себе певну відповідальність. Діти, як звичайно, недостатньо впевнені у собі, несамостійні, малоініціативні, з заниженою самооцінкою та рівнем домагань. Усе це, безумовно, відображається на психічному та фізичному розвитку дитини, веде до депривації у сім'ї. Розуміння та роз'яснення порушень допоможе краще зрозуміти дитину, з'ясувати мотиви та причини її поведінки, вибрати найоптимальніші корекційні форми і методи впливу, результатом яких повинен бути розвиток контролю у батьків за формою спілкування з дітьми, за своїми емоціями і їхніми проявами, адже часто батьки несвідомо використовують такі моделі поведінки, які закладають фундамент невротизації дитини.

1. Ковалёв А.Г. Психология современной семьи. – М., 1988. – 156 с.
2. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи. – СПб., 1999. – 656 с.
3. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании. – М., 1996. – 529 с.
4. Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: норма и отклонения. – М., 1990. – 358 с.
5. Диагностика и коррекция психического развития дошкольника /Под ред. Я.Л.Коломенского, Е.А.Панько. – Минск, 1997. – 237 с.
6. Цукерман Г.А., Елизарова Н.В. О детской самостоятельности //Вопр. психологии. – 1990. – №6. – С.37–44.
7. Захаров А.И. Как предупредить отклонения в поведении ребенка. – СПб., 1997. – 216 с.
8. Особенности психического развития детей 6–7-летнего возраста. – М., 1988. – 389 с.

PARENTS' ATTITUDE AS A PERSONALITY-MAKING FACTOR

Galyna Plytych

*Ivan Franko National University of Lviv
vul. Doroshenka 41, Lviv 79000, Ukraine, tel. (0322) 79-47-85*

The aspect of family influence on child's psychological development is completely shown in the article. The influence is analyzed with all of its peculiarities in the process of child's socialization. The article offers the results of psychological research of families with preschool children and describes possible forms of their technical development under the influence of distinguished features of parents' attitude.

Key words: child's psychological development; parents' attitude

Стаття надійшла до редколегії 09.02.2000

Прийнята до друку 08.06.2000